

ПСИХОЛОГІЯ. СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА. РОБОТА З ОБДАРОВАНИМИ ДІТЬМИ

УДК 316.77:159.923
DOI: 10.37026/2520-6427-2023-113-39-43

Людмила ГЕРАСИМЕНКО,
кандидат педагогічних наук,
магістр з психології,
доцент кафедри фундаментальних дисциплін
КЗВО «Рівненська медична академія»,
Рівне, Україна
ORCID: 0000-0002-8635-5288
e-mail: docentgerasumenko@gmail.com

Дар'я МУЗИЧЕНКО,
магістр з психології,
керівник студентського психологічного центру
КЗВО «Рівненська медична академія»,
Рівне, Україна
ORCID: 0000-0001-8817-0941
e-mail: nakhriin@gmail.com

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В СТРУКТУРІ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ-МЕДИКІВ

Анотація. У статті окреслено результати теоретичного та експериментального дослідження психологічних особливостей комунікативної компетентності у структурі навчальної діяльності майбутніх медичних працівників. Схарактеризовано поняття «комунікативна компетентність», зазначено джерела її становлення та розвитку у процесі онтогенезу особистості. Виокремлено безпосереднє міжособистісне спілкування та опосередковано комунікацію як фактори, що впливають на успішне засвоєння студентами необхідних навичок аналізу характерних особливостей різних видів міжособистісної інтеракції.

Обґрунтовано термін «комунікативна компетентність студента-медика», зазначено її вплив на виконання майбутніми медичними працівниками освітніх і професійних обов'язків. Окреслено систему взаємопов'язаних складових комунікативної компетентності студентів-медиків, що безпосередньо впливає на її ефективне формування у процесі навчання особистості в закладі вищої освіти та успішність діяльності загалом. Аргументовано, що цей процес включає два тісно взаємопов'язані аспекти: по-перше,

процес соціалізації, навчання та виховання індивіда у освітньому комунікативному середовищі, що є ключовою умовою становлення майбутніх медиків як висококваліфікованих, всебічно розвинених фахівців; по-друге, цілеспрямоване самонавчання та самовиховання студентів, що передбачають свідомий особистісний розвиток, зокрема й засобами соціально-психологічного впливу (корекційна робота, тренінги тощо).

За допомогою емпіричного дослідження підтверджено гіпотезу наукового пошуку. Визначено тісний зв'язок між навчальною діяльністю та рівнем комунікативної компетентності студентів-медиків. Зважаючи на отримані дані, підібрано та реалізовано психологічну програму розвитку комунікативної компетентності студентів, підтверджено її ефективність за допомогою повторної психодіагностики майбутніх фахівців та кореляційного аналізу отриманих результатів.

Ключові слова: комунікативна компетентність, комунікативна компетентність студентів-медиків, юнацький вік, навчальна діяльність, освітнє комунікативне середовище.

Liudmyla HERASYMENKO,
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department
of Fundamental Disciplines,
Rivne Medical Academy,
Rivne, Ukraine
ORCID: 0000-0002-8635-5288
e-mail: docentgerasumenko@gmail.com

Daria MUZYCHENKO,
Master in Psychology,
Head of the Student Psychological Center,
Rivne Medical Academy,
Rivne, Ukraine
 ORCID: 0000-0001-8817-0941
 e-mail: nakhrin@gmail.com

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF COMMUNICATIVE COMPETENCE IN THE STRUCTURE OF EDUCATIONAL ACTIVITIES OF MEDICAL STUDENTS

Abstract. *The article outlines the results of a theoretical and experimental study of psychological features of communicative competence in the structure of educational activities of future medical workers. In particular, it has been characterized the concept of «communicative competence». The sources of its formation and development in the process of personality ontogenesis are indicated. Direct interpersonal communication and indirect communication are singled out as factors that affect students' successful acquisition of the necessary skills for analyzing the characteristic features of various types of interpersonal interaction.*

It has been substantiated the term «communicative competence of a medical student». It has been indicated influence on the performance of educational and professional duties by future medical workers. It has been outlined the system of interconnected components of the communicative competence of medical students, which directly affects its effective formation in the process of personality training in a higher education institution and the success of activities. In particular, it has been argued that this process includes two closely interrelated aspects.

Firstly, the process of socialization, training and upbringing of an individual in an educational communicative environment, which is a key condition for the formation of future doctors as highly qualified, comprehensively developed specialists. Secondly, purposeful self-learning and self-education of students, which involve conscious personal development, including the means of social and psychological influence (corrective work, trainings, etc.).

With the help of empirical research, the hypothesis of scientific research was confirmed. A close connection between educational activities and the level of communicative competence of medical students was determined. Taking into account the received data, a psychological program for the development of students' communicative competence was selected and implemented, its effectiveness was confirmed with the help of repeated psychodiagnostics of future specialists and correlation analysis of the obtained results.

Key words: *communicative competence, communicative competence of a medical student, youth, educational activity, educational communicative environment.*

Постановка проблеми. Сучасні соціально-економічні виклики, науково-технічний прогрес, трансформація, технологізація суспільства й освітнього процесу зокрема сприяють формуванню нових вимог до

особистісного та професійного становлення майбутніх фахівців. На сучасному етапі зростає роль окремої особистості як суб'єкта успішної діяльності, висококваліфікованого спеціаліста, здатного до конструктивної міжособистісної та професійної взаємодії.

Окрім традиційного навчання, що характеризується засвоєнням здобувачами освіти ключових професійних компетенцій, важливою формою гармонійного розвитку студентів є вдосконалення фундаментальних знань, умінь та навичок взаємодії із соціумом. Так, нова парадигма освіти передбачає індивідуалізацію освітнього процесу, комплексне оволодіння системою фахових компетенцій, важливим компонентом якої є комунікативна компетентність. Зважаючи на це, знання, уміле та доцільне використання стратегій і тактик спілкування безпосередньо впливають на результати діяльності фахівців професій «людина – людина», до яких належать і медичні працівники.

Зауважимо, що інтенсивне становлення особистості як фахівця та професіонала розпочинається у період юності. Саме юнацький вік є завершальним етапом формування індивідуально-особистісних характеристик людини, її ціннісно-мотиваційної сфери, що відіграють ключову роль у професіоналізації та гармонійному розвитку образу «Я-професіонал».

Отже, з огляду на зазначене вище, розвиток комунікативної компетентності як складового компоненту навчальної діяльності майбутніх медичних працівників є актуальною проблемою сьогодення, що і зумовило вибір теми нашого дослідження.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Проблема комунікативної компетентності як компонента навчальної діяльності прямо або опосередковано розглядалася у наукових доробках зарубіжних і вітчизняних дослідників (Р. Бадер, Д. Мартенс, Б. Оскарссон, Дж. Равен, А. Шелтон, Г. Андрєєва, О. Божович, В. Кан-Калик, О. Леонтьєв, А. Макаренко, Л. Петровська, В. Сластьонін та ін.). Однак психологічні особливості окресленої тематики ще не були предметом дослідження і потребують подальшого розгляду.

Мета статті – теоретичне й експериментальне обґрунтування проблеми психологічних особливостей комунікативної компетентності у структурі навчальної діяльності майбутніх медичних працівників. Гіпотезою дослідження стало припущення про те, що рівень розвитку комунікативної компетентності впливає на успішність навчальної діяльності особистості, а

корекція психологічних механізмів цього стану засобами програми розвитку сприятиме підвищенню рівня комунікативної компетентності та навчальних досягнень студентів.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Сучасний стан розвитку людства характеризується стрімким процесом технологізації всіх сфер суспільно-економічної діяльності. Так, науково-технічний прогрес формує нові шляхи для реалізації творчого та особистісного потенціалу молодої людини, досягнення високих рівнів суспільного та матеріального благополуччя. Однак, окрім позитивних змін, прискорена інформатизація суспільства характеризується низкою негативних наслідків, серед яких головною є проблема ефективної взаємодії сучасної молоді. Зважаючи на це, комунікативну компетентність ми визначаємо як фундаментальний компонент успішної освітньої діяльності, професійної та міжособистісної інтеракції майбутнього фахівця на сучасному етапі.

У дослідженні поняття «комунікативна компетентність» трактується нами як сукупність знань, умінь і навичок ефективної міжособистісної взаємодії у процесі виконання людиною її освітніх, суспільних і професійних функцій.

Становлення комунікативної компетентності ґрунтується на якісному досвіді мовленнєвої взаємодії, що передбачає не тільки безпосереднє міжособистісне спілкування (процес соціалізації та виховання), але й опосередковану комунікацію (оволодіння культурною спадщиною, спостереження за поведінкою інших людей, читання художньої та наукової літератури, перегляд кінофільмів, театральних вистав тощо). Використання зазначених джерел розвитку у процесі онтогенезу впливає на успішне засвоєння особистістю інформації про характер та особливості різних комунікативних ситуацій, засоби їх аналізу у вигляді словесних та візуальних форм (Галіяш, Петренко, Бількевич, 2019). Так, досвід безпосередньої міжособистісної взаємодії має ключове значення для гармонійного розвитку комунікативної компетентності молодих людей, адже передбачає як соціальні (інтеріоризовані культурні норми і цінності), так й індивідуальні (особисті знання, вміння і навички) елементи. Динамічний аспект цього компоненту передбачає процеси соціалізації, виховання та індивідуалізації, що реалізуються під час комунікації та забезпечують соціальний розвиток особистості, адекватність її реакцій на ситуацію спілкування. Отже, чим вищий рівень комунікативної компетентності особистості, тим успішніше відбувається процес її реалізації як повноцінного суб'єкта спілкування, освітньої та професійної діяльності (Туринська, 2012, с. 188).

Проведений аналіз наукової літератури з теми дослідження свідчить, що комунікативна компетентність студентів-медиків – це індивідуальна властивість особистості, що включає якісно розвинені здібності до спілкування, знання основних правил і закономірностей цього процесу, здатність до свідомої регуляції поведінки. Отже, сформована комунікативна компетентність впливає на ефективність виконання навчальних і професійних обов'язків майбутніми медичними працівниками у процесі міжособистісної взаємодії із

колегами, пацієнтами та їхніми родичами (Губенко, Карнацька, Шевченко, 2021).

Зазначимо, що комунікативна компетентність студентів-медиків передбачає систему взаємопов'язаних складових, зокрема: знання, вміння, навички і досвід для здійснення ефективної міжособистісної взаємодії; високий рівень загальної і мовленнєвої культури особистості; здатність до коригування власних проявів вербального і невербального мовлення відповідно до ситуації; урахування індивідуальних особливостей і психологічного стану співрозмовника у процесі спілкування; використання міміко-пантомімічного супроводу, адекватного висловлюванням; потреба у комунікативному саморозвитку та самовдосконаленні тощо (Кокун, 2012).

Формування комунікативної компетентності як складової частини навчальної діяльності студентів-медиків зумовлене вимогами освітнього процесу та майбутньої професії. Цей процес передбачає володіння мовою як засобом міжособистісної взаємодії та реалізації функцій у освітній, професійно-трудовій та соціально-культурній сферах спілкування (Федік, 2017). Розвиток комунікативної компетентності слід розглядати у двох аспектах. По-перше, її становлення відбувається у процесі соціалізації, навчання та виховання. Попри те, що здібності до успішного засвоєння зазначеної компетентності формуються під час «стихійного оволодіння» мовою у процесі онтогенезу, саме освітнє комунікативне середовище є ключовою умовою її становлення та розвитку в майбутніх медичних фахівців. Отже, суб'єкт-суб'єктні відносини між усіма учасниками освітнього процесу, особистісний підхід до організації навчання, практичні навички, набуті у реальній або змодельованій комунікативній діяльності позитивно впливають на формування комунікативної компетентності та професійну підготовку майбутніх медиків (Черезова, 2014, с. 106). Другим аспектом оволодіння знаннями, вміннями і навичками ефективної міжособистісної взаємодії є цілеспрямоване самонавчання та самовиховання студентів, що передбачає свідомий особистісний розвиток, зокрема й засобами соціально-психологічного впливу (корекційна робота, тренінги тощо) (Філоненко, 2015).

Гіпотеза дослідження полягала у припущенні про те, що рівень розвитку комунікативної компетентності суттєво впливає на успішність навчальної діяльності здобувачів освіти; реалізація корекційно-розвивальної програми зумовить підвищення рівня комунікативної компетентності та навчальних успіхів особистості. Для перевірки гіпотези ми провели емпіричне дослідження психологічних особливостей вищезазначених аспектів. Експериментальною роботою було охоплено 56 студентів віком 17–19 років. Психодіагностичний інструментарій передбачав такі методики: вивчення успішності освітніх досягнень студентів за допомогою навчальної документації, «Діагностика комунікативних і організаторських здібностей (КОС-1)» В. Синявського, Б. Федоришина, «Спрямованість особистості у спілкуванні» С. Братченка, «Діагностика «перешкод» у встановленні емоційних контактів» та «Діагностика рівня емпатійних здібностей» В. Бойко.

Схарактеризуємо результати однієї із психодіагностичних методик – «Діагностика комунікативних і організаторських здібностей (КОС-1)» В. Синявського, Б. Федоришина.

За показником «комунікативні здібності» було отримано такі результати. Дуже високий рівень комунікативних здібностей наявний у 6 (11%) студентів, яким притаманні потреба у спілкуванні, товариськість, невимушеність поведінки у колективі. Вони легко знаходять нових друзів, постійно розширюють коло знайомств. Високий рівень визначено у 26 (46%) респондентів. Такі студенти характеризуються ініціативністю у спілкуванні, товариськістю, вмінням налагоджувати стосунки із незнайомими людьми. Середній рівень характерний для 13 (23%) опитуваних, які прагнуть до спілкування, не обмежують коло власних знайомств, проте характеризуються зниженим та нестійким рівнем прояву комунікативної ініціативи. Рівень нижче середнього притаманний для 7 (13%) студентів, адже вони не прагнуть до спілкування з іншими, обмежують коло власних знайомств, почуваються невпевнено у новому колективі. Низький рівень наявний у 4 (7%) опитуваних. Такі респонденти не виявляють ініціативи у процесі спілкування, мають труднощі у налагодженні контактів із людьми, важко переживають образи.

За показником «організаторські здібності» були отримані наступні результати. Дуже високий рівень організаторських здібностей притаманний 3 (5%) студентам. Вони характеризуються активністю, цілеспрямованістю, наполегливістю, ініціативністю, самостійністю, швидкою орієнтацією у складних ситуаціях. Високий рівень характерний для 10 (18%) респондентів, їм властиві активність у виконанні суспільної діяльності, самостійність у прийнятті рішень, наполегливість у відстоюванні власної думки. Середній рівень властивий для 12 (21%) студентів. Вони характеризуються зниженим проявом ініціативності у виконанні організаційних доручень, їхнє прагнення до діяльності нестійке та швидко зникає. Рівень нижче середнього притаманний для чотирнадцяти (25%) опитуваних. Зазначені молоді люди не прагнуть до організаційної діяльності, почуваються невпевнено під час виступів, швидко розгублюються у незнайомих ситуаціях, не прагнуть до прийняття самостійних рішень. Низький рівень характерний для 17 (30%) студентів. Досліджувані із зазначеним рівнем відмовляються від організаційної діяльності, прояв їхньої ініціативи дуже низький, вони уникають прийняття самостійних рішень.

Для підтвердження або спростування гіпотези дослідження був проведений кореляційний аналіз отриманих емпіричних даних, результати якого підтвердили прямий зв'язок між рейтинговими показниками семестрової успішності та рівнями комунікативних (0,7554) й організаторських (0,6871) здібностей, загальним рівнем емпатії (0,6491), інтуїтивним каналом емпатії (0,6363), а також зворотний негативний зв'язок між рейтинговими показниками семестрової успішності студентів і рівнем «перешкод» у встановленні емоційних контактів (-0,6707) у групі 1 БАК Ф (11). Результати кореляційного зв'язку даних психодіагностичного дослідження студентів групи 1

БАК Ф (м/с) свідчать про те, що існує прямий зв'язок між рейтинговими показниками семестрової успішності та рівнем комунікативних (0,9357) здібностей. У групі 1 БАК Ф (м/с, веч) результати кореляційного зв'язку даних психодіагностичного дослідження вказали, що існує прямий зв'язок між рейтинговими показниками семестрової успішності та рівнями комунікативних (0,7726) й організаторських здібностей (0,5008), емоційним каналом емпатії (0,4318) та авторитарною спрямованістю особистості у спілкуванні (0,03961), а також зворотний негативний зв'язок між рейтинговими показниками семестрової успішності студентів і маніпулятивним типом спрямованості особистості у спілкуванні (-0,4559).

Отже, гіпотеза про те, що рівень розвитку комунікативної компетентності впливає на успішність навчальної діяльності майбутніх медичних працівників підтвердилася. Однак ми вважаємо, що характер цього зв'язку також суттєво залежить від індивідуальних особливостей студентів та умов освітнього процесу.

Із метою реалізації мети, гіпотези та завдань дослідження була підібрана психологічна програма «Комплексна програма розвитку комунікативної компетентності студентів у полікультурному освітньому просторі закладу вищої освіти», автором якої є О. Смирнова. У програмі взяло участь 14 студентів віком 17–19 років із низьким і середнім рівнями комунікативної компетентності. Для визначення ефективності реалізованої програми був проведений контрольний етап дослідження, що передбачав повторні аналіз результатів навчальної діяльності та психодіагностику студентів.

Зазначимо результати повторної діагностики студентів за методикою «Діагностика комунікативних і організаторських здібностей (КОС-1)» В. Синявського, Б. Федоришина. До проведення психологічної роботи 4 (29 %) студентам був притаманний низький рівень комунікативної компетентності, 4 (29%) – нижче середнього та 6 (42%) – середній. Після реалізації програми, 1 (7%) респондент характеризувався низьким рівнем, 4 (29%) – нижче середнього і дев'ять (64%) – середнім. Щодо організаторських здібностей, то до реалізації психологічної програми, низький рівень був властивий для 8 (57%) опитуваних, нижче середнього – для 5 (36%), середній – для одного (7%). Після реалізації програми, 7 (50%) студентів характеризувалися низьким рівнем, 4 (29%) – нижче середнього, 3 (21%) – середнім.

Для перевірки ефективності реалізованої програми та гіпотези щодо статистичної відмінності двох залежних вибірок було здійснено кореляційний аналіз отриманих даних «до» та «після» проведення програми розвитку за допомогою t-критерію Віллкосона. Розрахунки коефіцієнта кореляції отриманих показників при рівні значущості $\alpha = 0,01$ підтвердили значущі зміни показників рівнів комунікативної компетентності ($Z = 3,2957$; $p = 0,000982$) та організаторських ($Z = 3,0594$; $p = 0,002218$) здібностей, у виборі такого типу спрямованості, як діалогічний ($Z = 3,1797$; $p = 0,001474$), загального рівня емпатії ($Z = 2,8632$; $p = 0,004193$), рейтингових показників успішності у навчанні ($Z = 3,2957$; $p = 0,000982$) після проведення

програми розвитку. При рівні значущості $a = 0,05$, статистично значущі зміни спостерігалися у виборі таких типів спрямованості, як альтероцентричний ($Z = 2,1004$; $p = 0,035693$), конформний ($Z = 2,3116$; $p = 0,020796$) та індіферентний ($Z = 2,2934$; $p = 0,021825$). Отже, підсумовуючи зазначене вище, можна стверджувати, що реалізована психологічна програма виявилася ефективною, сприяла набуттю знань, умінь і навичок успішного спілкування, підвищенню рівня комунікативної компетентності й емпатійних здібностей студентів-медиків.

Висновки. Отже, комунікативна компетентність майбутнього медичного працівника – це індивідуальна властивість особистості, що передбачає якісно розвинені здібності до спілкування, знання основних правил і закономірностей цього процесу, здатність до свідомої регуляції поведінки. Її розвиток передбачає два взаємопов'язані процеси – соціалізацію та самовиховання студентів, що успішно реалізується у період юності у комунікативному довіллі закладу вищої освіти. Сформована комунікативна компетентність впливає на ефективність освітньої діяльності студентів-медиків, а також на виконання ними в майбутньому професійних обов'язків у процесі міжособистісної взаємодії в соціумі.

Перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи викладений матеріал, акцентуємо увагу на тому, що результати дослідження підтвердили актуальність окресленої проблеми та необхідність її детального вивчення. Перспективи подальших наукових пошуків убачаємо у поглибленому аналізі, описі й обґрунтуванні психологічних особливостей комунікативної компетентності майбутніх медичних працівників. Зокрема, виявлені закономірності потребують поглибленого вивчення за допомогою розширення вибірки, порівняння гендерних особливостей комунікативної компетентності студентів-медиків. Окрім того, суттєвим вважаємо дослідження рівня комунікативної компетентності згідно із професійною спеціалізацією студентів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Галіяш, Н. Б., Петренко Н. В., Бількевич Н. А. (2019). Комунікативні навички в медицині: посібник. Тернопіль: Укрмедкнига. 132 с.

Туринська О. Є. (2012). Комунікативна компетентність правоохоронців як умова їх ефективної професійної діяльності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. Львів. Вип. 1 С. 185–195.

Губенко І. Я., Карнацька О. С., Шевченко Т. О. (2021). Основи загальної і медичної психології, психічного здоров'я та міжособового спілкування: підручник.

Київ: «Медицина». 312 с.

Кокун О. М. (2012). Психологія професійного становлення сучасного фахівця: монографія. Київ: ДП «Інформ.-аналіт. агенство». 200 с.

Федік І. В. (2017). Психологічні аспекти медичної праці: навч. посібник. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал». 126 с.

Черезова І. О. (2014). Комунікативна компетентність як інтегральна якість особистості. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. Випуск 1. Том 1. С. 103–107.

Філоненко М. М. (2015). Психологія особистісного становлення майбутнього лікаря: монографія. Київ: Центр учбової літератури. 334 с.

REFERENCES

Haliash, N. B., Petrenko N. V., Bilkevych N. A. (2019). *Komunikatyvni navychky v medytsyni: posibnyk [Communication skills in medicine]*. Ternopil: Ukrmedknyha. 132 s. [in Ukrainian].

Turynska O. Ye. (2012). *Komunikatyvna kompetentnist pravookhorontsiv yak umova yikh efektyvnoi profesiinoi diialnosti [Communicative competence of law enforcement officers as a condition for their effective professional activity]*. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriya psikhologichna*. Lviv. Vyp. 1 S. 185–195. [in Ukrainian].

Hubenko I. Ya., Karnatska O. S., Shevchenko T. O. (2021). *Osnovy zahalnoi i medychnoi psikhologii, psykhichnoho zdorovia ta mizhosobovoho spilkuvannia (pidruchnyk) [Basics of general and medical psychology, mental health and interpersonal communication (text-book)]*. Kyiv: «Medytsyna». 312 s. [in Ukrainian].

Kokun O. M. (2012). *Psykhologhiia profesiinoho stanovlennia suchasnoho fakhivtsia: monohrafiia [Psychology of professional development of a modern specialist]*. Kyiv: DP «Inform.-analit. ahenstvo». 200 s. [in Ukrainian].

Fedik I. V. (2017). *Psykhologichni aspekty medychnoi pratsi: navch. posibnyk [Psychological aspects of medical work]*. Kyiv: DP «Vyd. dim «Personal». 126 s. [in Ukrainian].

Cherezova I. O. (2014). *Komunikatyvna kompetentnist yak intehralna yakist osobystosti [Communicative competence as an integral quality of personality]*. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya «Psykhologichni nauky»*. Vypusk 1. Tom 1. S. 103–107. [in Ukrainian].

Filonenko M. M. (2015). *Psykhologhiia osobystisnoho stanovlennia maibutnoho likaria: monohrafiia [Psychology of personal development of the future doctor]*. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. 334 s. [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції: 17.01.2023